

**RİZE FERETİKO (RİZE BEZİ) VE BAYBURT EHRAM
DOKUMACILIĞI ÜZERİNE BİR DENEME**
AN EXPERIMENT ON BAYBURT EHRAM AND RIZE FERETICO
(RIZE CLOTH) WEAVING

KEZİBAN SELÇUK

Arş. Gör. Atatürk Üniversitesi, Oltu Meslek Yüksekokulu, El Sanatları Bölümü
Assist. Atatürk University, Oltu Vocational College, Department of Handicrafts

kseleuk@atauni.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0002-3460-4457>

HÜSEYİN YURTTAŞ

Prof. Dr. Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü
Prof. Dr. Atatürk University, Faculty of Letters, Department of Art History

hyurttas@atauni.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0002-3968-5321>

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute
TAED-66, Eylül - September 2019 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-Article Types : Araştırma Makalesi-Research Article
Çeliş Tarihi-Received Date : 21.05.2019
Kabul Tarihi-Accepted Date : 02.09.2019
Sayfa-Pages : 539-559

 <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat4261>

www.turkiyatjournal.com
<http://dergipark.gov.tr/ataunitaed>

This article was checked by

 iThenticate

RİZE FERETİKO (RİZE BEZİ) VE BAYBURT EHRAM DOKUMACILIĞI
ÜZERİNE BİR DENEME
AN EXPERIMENT ON BAYBURT EHRAM AND RIZE FERETICO
(RIZE CLOTH) WEAVING

KEZİBAN SELÇUK-HÜSEYİN YURTTAŞ

Öz

Dokumacılık, insanlığın varoluşundan günümüze kadar gelen bir süreçtir. Başlangıçta insanoğlunun dış etkenlerden korunması ve örtünme amacıyla yaptığı dokumacılık, giderek bu ihtiyacın ötesine geçip bir sanat haline dönüşmüştür. Ancak el dokumacılığı, batıda meydana gelen sanayileşmeyle birlikte Anadolu’da her alanda olduğu gibi dokumacılıkta da etkisini göstermeye başlamış olup, yaşam biçiminde görülen değişimle birlikte son zamanlarda giderek yok olmaya yüz tutmuştur. Dokumalar, yapıldığı bölgenin iklim şartları, coğrafi şartlar, kullanılan malzeme, yaşam biçimi ve kültürüne bağlı olarak farklılık göstermekte, örneğin sıcak iklimin yaşandığı bir bölgede pamuk, ipek, keten ipliği kullanılırken, soğuk iklimi olan yerlerde yün ve kıl gibi iplikler kullanılmaktadır.

Makalemizin konusunu, Doğu Karadeniz bölgesinde yer alan Rize ve Bayburt illerinde yapılan geleneksel dokumalar ile bunların teknik, kullanılan malzeme, motif bakımından benzerlik ve farklılıkları oluşturmaktadır. Rize’de feretiko (Rize bezi) ile Bayburt’ta yapılan ehram dokuma çalışmamızda yer vereceğimiz kumaş türüdür. İki ilimizde yapılan bu dokumalar, birtakım benzerlikleri olmasına rağmen iki farklı tekstil ürününü meydana getirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Feretiko (Rize bezi), ehram, kamçılı ve yüksek tezgâh, kumaş.

Abstract

Weaving is a process from the existence of humanity to the present day. In the beginning, weaving, which was done by human beings for the purpose of protection and covering from external factors, gradually went beyond this need and became an art. However, hand weaving has started to show its effect in weaving as in all areas in Anatolia with the industrialization in the west and has been gradually disappearing with the change in the way of life. Weavings vary depending on the climatic conditions, materials, geographical conditions, lifestyle and culture of the region, for example, cotton, silk, linen yarn is used in a region where warm climate is used, while wool and hair like yarns are used in cold climate areas.

The subject of our article is the similarities and differences in traditional weavings made in the provinces of Rize and Bayburt in the Eastern Black Sea region and their techniques, materials and motifs. It is the kind of fabric that will be included in our ehram weaving study in Bayburt with feretiko (Rize cloth) in Rize. Although these weavings made in two provinces have some similarities, they constitute two different textile products.

Key Words: Feretiko (Rize cloth), ehram, having a whip and high loom, fabric

1. Giriş

Dokumacılık insanlığın varoluşundan günümüze kadar gelen bir süreçtir. Başlangıçta insanoğlunun dış etkenlerden korunması ve örtünme amacıyla yaptığı dokumacılık, giderek bu ihtiyacın ötesine geçip bir sanat haline dönüşmüştür. Dokumalar, yapıldığı bölgenin iklim şartları, kullanılan malzeme, coğrafi şartlar, etnik yapı, hammadde çeşitleri ve üretim teknikleri, yaşam biçimi ve kültürüne bağlı olarak farklılık göstermekte, örneğin sıcak iklimin yaşandığı bir bölgede pamuk, ipek, keten kullanılırken, soğuk iklimi olan yerlerde yün ve kıl, bazı yerlerde ise yün, pamuk ve keten ipliği kullanılmaktadır.

“Dokumak” sözü, tokmak kelimesinden kaynaklanan bir eylemdir. Bu ifade bir şeyi tokmakla döverek üretmek anlamına gelmekte olup, Osmanlı döneminin sonuna kadar kullanılmıştır. Kaşgarlı Mahmud, Divanu Lügati't Türk isimli Türkçe sözlüğünde, (tokıt-) ol bö.z tokıttı o, bez dokuttu. (tokıt-) ol kılıç tokıttı o, kılıç ve bıçak dövdü. Tokıtı.u.r, tokıtma.k biçiminde ifade etmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 329-889).

Doğu Karadeniz Bölgesi'nde bulunan yerleşim yerlerinden Rize ve Bayburt'ta yapılan dokumalar üzerinde incelemeler yapılmıştır. İki ilimizde de geleneksel yöntemlere uygun ve günümüz ihtiyaçlarına cevap verecek biçimde dokumaların yapıldığı tespit edilmiştir. El dokuması olarak üretilen kumaşlardan biri Rize'de yapılan Feretiko (Rize bezi), diğeri ise Bayburt'ta yapılan ehram dokumasıdır. Bu dokumalar dokuma tekniği açısından kısmen benzerlik, kullanılan malzeme ve tezgâh bakımından farklılık göstermektedir.

2. Feretiko (Rize Bezi) Dokuma

Rize'de üretilen feretiko (Rize bezi) dokumasında kenevir bitkisinden elde edilen iplikler kullanılmaktadır. Karadeniz bölgesinde, tarımı eski çağlara kadar uzanan keten ve kenevir bitkileri, Orta Asya'da Türkler tarafından insan yaşamında gerekli olan dokuma ve giyecek yapımında kullanılmıştır (Hut, 2011: 24). 1071'de Türklerin Anadolu'ya gelmeleriyle birlikte dokumacılık kültürü de bu topraklarda varlığını sürdürmüştür. Doğu Karadeniz bölgesinde ise dokumacılıkla ilgili yazılı belgelere 1462-63 tarihinde Sultan II. Mehmet'in Trabzon'u fethiyle birlikte Osmanlılar devrinde rastlanmaktadır. 1777 tarihli bir belgede, Kanuni Sultan Süleyman'ın iç çamaşırlarında Trabzon dokumasının kullanıldığı kaydedilmiştir. Sultan Abdülaziz'in 1876'da ölümünde, üzerinden çıkarılan gömleğin Rize bezinden olduğu bilinmektedir (Yağan, 1978: 74). Osmanlı sarayında bu kadar önemli bir yeri olan bu dokuma kendini dünyada da ispatlamış ve 1856 yılında Paris'te yapılan bir yarışmada ödül almıştır (Yılmaz ve Kaya Durmaz, 2013: 185).

Doğu Karadeniz bölgesi, Osmanlı döneminde kapalı bir ekonomiye sahip olduğu için bölgede yaşayan insanlar, ihtiyaçları olan kumaş ve giysilerini kendi imkânlarıyla üretmişlerdir. Bu dokumalardan biri, Rize ve Trabzon'da “feretiko” diye bilinen Rize bezi, diğeri ise Bayburt'ta yapılmakta olan “ehram” dokumasıdır.

Yurt dışında “Trabzon keteni”, yurt içinde “feretiko-forotiko” olarak adlandırılan Rize bezi dokuması, keten bitkisinden değil, Hint kenevirinden elde edilen iplikle yapılmaktadır. Kenevir bitkisinin Karadeniz bölgesinde özellikle Trabzon ve Rize'de yetiştirilmesi, dolayısıyla dokumacılığın geçmişini de çok eskilere dayandırmaktadır (Hut, 2011: 24). Evliya Çelebi ve Kâtip Çelebi'nin eserlerinde de zikredilen feretiko (Rize bezi), 1950-1960 yıllarına kadar önemini korumuş, sanayileşmenin başlamasıyla birlikte Rize

bezi dokumalarının üretimi azalmaya başlamıştır (RES, 2004: 13). Ayrıca bu yöresel kumaş dokuma, Türkiye’de kenevir ekimin yasaklanmasından sonra eskiye nazaran fazla yapılmamakta ve kenevir ipliği yurtdışından temin edilmektedir.

Bir dokumada en önemli malzeme ipliktir. Feretiko (Rize bezi) dokumada kullanılan kenevirin yetiştirilmesi ve ipliğin elde edilmesi oldukça zor ve zahmetlidir. Kenevir bitkisinin yetiştirildiği Rize’nin yağışlı iklimi, ince ve uzun liflerin elde edilmesini sağlamakta ve bu liflerle daha ince bez dokumalar yapılabilir. Kenevir bitkisinin tohumları nisan ve mayıs aylarında toprağa ekilmektedir. Ekilen tohumlar beş ay sonra ağustos-eylül aylarında olgunlaşmakta ve yetişen bitkinin bir bölümü tohum için bırakılırken, iplik yapımında kullanılacak bitkiler ise sökülür. Sökülen kenevir bitkisinin kökleri bir ağaç kütüğünün üstüne konularak kesilir. Dal, yaprak ve başları kılıçla temizlenip bağ yapılarak soldurmaya bırakılır. Soldurma sonunda olgunlaşan kenevirler, elle kırılıp, lifler odunsu kısımdan soyularak alınmaktadır. Kenevir kesilip kurutulduktan sonra değirmen çarkında veya yağmur altında çürütülür, yörede “kopali” adı verilen bir el tokmağı veya su tokmağıyla dövülür suretiyle ıslatılıp yumuşatılmaktadır. Bu işlem genellikle bölgede dere kenarlarında yapılmakta ve yumuşatılan kenevirin üzerindeki lifler odun kısından ayrılmaktadır. Ayrılan bu kabuğa “kendir”, kabuğun alınması yani soyulması işlemine “kendir soymak”, dövülen kenevire ise “uskuli” denilmektedir. Uskuli adı verilen küçük yumaklar, önce “vurçi” ile daha sonra “şimşir” veya “kemik tarakla” taranmaktadır. Bu yumakların iyisine “ros”, kötüsüne de “ifale” adı verilmektedir (Fotoğraf 1-2).

*Fotoğraf 1-2. Vurçi / Şimşir tarak
(Rize-Çayeli, A.H.İ. Doğan Yaşam Özel Müzesi)*

Kenevir diz üzerine konularak taranırken, dizin zarar görmemesi için bir peç / peçi / tomar / deri veya muşamba kullanılmaktadır (Fotoğraf 3). Ros veya ifade edilen lifler roka / roçe’ye sarılıp, kenevirin kaymasını engellemek için üstüne rohati / rohat bağlanmaktadır. (Fotoğraf 4-5).

*Fotoğraf 3. Peç / Peçi / Tomar / Deri
(Rize-Çayeli, A.H.İ. Doğal Yaşam Özel Müzesi)*

*Fotoğraf 4. Rohati / Rohat
(Rize-Çayeli, A.H.İ. Doğal Yaşam Özel Müzesi)*

*Fotoğraf 5. Rohati'nin Rokaya Bağlanması
(Rize-Çayeli, A.H.İ. Doğal Yaşam Özel Müzesi)*

Rokaya bağlanan liflerin ucu iğne takılıp döndürülürken lifler elle düzeltilir ve tükürükle ıslatılarak iplik haline getirilir (Fotoğraf 6-7).

*Fotoğraf 6-7. İğne
(Rize-Çayeli, A.H.İ. Doğal Yaşam Özel Müzesi)*

Kenevir ipliğinin elde edilmesinde kullanılan rokopidi, roka, gövde ve rokopidi tahtası olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Roka, gövdeye takılan ve gövde üzerinde dönerek lifin kolayca iğne sarılmasını sağlayan başlıktır. Gövde, 90 cm. uzunluğunda bir sopa olup, orta bölümünde bir delik bulunmaktadır. Deliğe iplik geçirilir ve uçlarına ağırlık yapması için boncuk takılır. Ayrıca ip eğiren kişi, eğirme işine ara verdiğinde iğne bu ipe takılmaktadır. Rokopidi tahtası ise gövdenin oturtulduğu dikdörtgen veya yuvarlak bir tahta olup, buna rokopidi patisi de denilmektedir (Fotoğraf 8). İplik eğiren kişi, sol ayağını bu tahtaya basarak suretiyle gövdenin hareket etmesini engellemektedir.

*Fotoğraf 8. Kenevir Lifinin İplik Haline Getirilmesinde Kullanılan Rokopidi ve Yardımcı Malzemeler
(Rize-Çayeli, A.H.İ. Doğal Yaşam Özel Müzesi)*

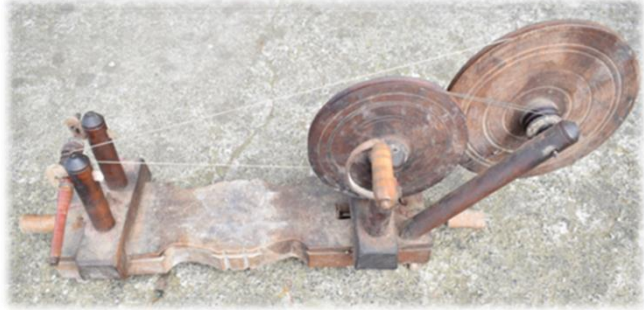
Rokopidi’de bulunan kenevir elyafı döndürülerek bükülürken, elde edilen iplik iğne sarılmakta ve yığ (iğ) dolunca iplik kelepçeye dolanarak çile (şına, gül, kelep) haline getirilmektedir (Fotoğraf 9). Bir çileden yaklaşık bir metre bez elde edilebilmektedir. 12 çileden ise bir “pitemi” bez dokunmaktadır. Pitemi, feretiko (Rize bezi) dokumada uzunluk

ölçü birimidir. Uzunluğu metre şeklinde olup tek en anlamına gelmektedir. Bir pitemi 50-60 cm, bir top keten 30-35 m olmaktadır.

*Fotoğraf 9. Kenevirden Elde Edilen İplik Çilesi
(Rize-Çayeli, A.H.İ. Doğal Yaşam Özel Müzesi)*

Kenevir lifleri bükülüp iplik haline getirildikten sonra kelepçeler yardımıyla çileler oluşturulmakta, bunlar odun külü ve kaynar sudan oluşan kül karışımına atılarak ön ağartma yapılmaktadır. Ağartılan çileler lif vermesin veya birbirine dolaşmasın diye kaynar su içine mısır unu eklenerek yapılan bir bulamaç içerisinde 12 saat bekletilmektedir. Bu işlem sonrasında çileler yıkanıp kurutulur ve dokuma için hazır hale gelen iplikler alemidiye (kelepçe) geçirilip, çahra (çıkırık) yardımıyla kabuğu alınmış kenevirden yapılan kalamlara (masura) sarılmaktadır (Fotoğraf 10-11). İplik sarılı masuralar ağaçtan yapılmış ve uzunluğu 25 cm, eni 3,5 cm. olan makoçiye (mekik) geçirilmektedir. Masuradaki iplik makoçi vasıtasıyla çözümler arasından gidip gelerek dokuma gerçekleştirilmektedir.

Fotoğraf 10. Alemidi (Kelepçe) Fotoğraf 11. Çahra (Çıkırık)

Feretiko dokumada kullanılan ilkel tezgâhlara “andi tezgâhı” adı verilmektedir. Andi tezgâhlar günümüzde kullanılmayıp, yerini kamçılı yüksek tezgâhlara bırakmıştır (Fotoğraf 12). Dokuma, tezgâhta bulunan mitari ve tarak aracılığıyla yapılmaktadır. Mitari, pamuk ipliğinden yapılan ve tarağın arkasında bulunarak tarak gibi kullanılan araca denilmektedir. Bir tezgâhta iki adet mitari (gücü çerçevesi) bulunmakta olup, dokumanın çözümleri bu araçların arasından geçmektedir. Bir mitarinin boyu 60 cm, eni 15 cm’dir. Mitariler tezgâhın altında bulunan pedallara (pati-ayak) bağlanmaktadır. Bu pedallar

sayesinde çözüğü ağızlığı açılıp araya masura takılı olan makoçi (mekik) geçirilmesi, atkı ipliğinin tarakla sıkıştırılması ve bu işlemin tekrar edilmesiyle dokuma yapılmaktadır. Masuralardan çıkan ve dokumanın bir ucundan diğerine giderek dokumanın oluşmasını sağlayan ipliklere atkı (ifali) denilmektedir. Bu iplikler kamçılı tezgâhlarda tutaç vasıtasıyla ağızlık arasından atılmaktadır. Feretiko (Rize bezi) dokumanın yapıldığı kumaş dokuma tezgâhlarında üç adet levent bulunmaktadır. Kumaş levendi, dokunan kumaşı sarmaya yarar. Çözüğü levendi çözüğünün sarılı olduğu leventtir. Dokuma yapıldıkça çözüğü verir. Üçüncü levent ise çözüğülerin düzgün bir şekilde dokumanın yapıldığı yere gelmesini sağlamaktadır. Çözüğü ipliğinin aynı gerginlikte durması fren sistemiyle yapılmaktadır. Dokuyucunun dokuma esnasında oturduğu koltuk biçimindeki sehpa ise istarina (salmi) adı verilmektedir.

*Fotoğraf 12. Kamçılı Yüksek Tezgâh
(Rize İyidere İlçesi Halk Eğitim Merkezi)*

Feretiko'nun dokumada kullanılan ipliğe göre çeşitleri bulunmaktadır. Hem çözüğü hem de atkısı kenevir olan dokumalar; çözüğü tire ipliği, atkısı kenevir olan dokumalar ve atkısı ipek olan dokumalar örnek olarak sayılabilir. Bunlardan çözüğü tire ipliği, atkısı kenevir olan dokumalar kaliteli olup, gömlek ve peşkir (el havlusu-yağlık) olarak kullanılmıştır (RES, 2004: 13).

Çalışma kapsamında Rize merkez ve ilçelerinde dokunmuş feretiko dokumalar yerinde tespit edilerek fotoğrafları çekilmiş ve dokumalar hakkında yöre halkından bilgiler edinilmiştir. Yapılan araştırmalar sonucunda bölgede tespit edilen feretiko dokumaların genellikle XX. yüzyılda yapıldığı gözlemlenmiş, daha eski tarihli olan dokumaların ya eskiyerek kullanılmadığı veya bazılarının çocuklara, torunlara hatıra olarak saklanması için verildiği dile getirilmiştir. Günümüzde var olan dokumalar genellikle küçük parçalar olup, peşkir (yağlık-havlu) olarak kullanılan ürünlerden oluşmaktadır. Bu dokumalardan biri, Rize ili Güneysu ilçesinde yaşayan usta öğretici Yücel Bayraktar'ın koleksiyonunda yer alan ve XX. yüzyıla ait olan 50x110 cm boyutlarındaki peşkir dokuma olup, kenevir ipliği ile 1 / 1 bez ayağı (bez dokuma) olarak dokunmuştur. Dokumanın her iki başında bordür bulunmaktadır. Bordür desenlerinde lokum motifi, turuncu ve siyah renkler

kullanılarak tekrarlanmıştır. Peşkir olarak kullanılan bu dokumada turuncu renkli iplikle ince şeritler yer almaktadır. Bu şeritlerin her iki kenarında yine dokuma esnasında ipek iplikle yapılan küçük lokum motifleri tekrarlanmıştır. Dokumanın kısa kenarlarında pamuk ipliği ile yapılmış püsküller bulunmaktadır (Fotoğraf 13).

*Fotoğraf 13. Feretiko Dokuma Peşkir ve Detayları
(Rize-Güneysu İlçesi, Yücel Bayraktar Koleksiyonu)*

Fatma Kapıcıoğlu'na ait olan ve Fotoğraf 14.'de görülen XX. yüzyılda üretilen bir diğer feretiko dokuma, 38x70 cm. ebatlarındadır. Peşkir olarak kullanılan dokumanın kısa kenarında çavuş deseni işlenmiş bordür bulunmaktadır. Bu desenlerin birinde pamuk, diğerinde ipek iplik kullanılmıştır. Peşkirin zemininde ise pul deseni diyagonal bir biçimde yerleştirilmiştir.

Geçmiş dönemlerde aileler çocuklarının bir an önce evlenmelerini ve yuva kurmalarını isterlerdi. Erken evliliklerin yapılması nedeniyle evlenen genç erkekler

genellikle askere gitmemiş olurdu. Bu kişiler askere gittiklerinde, asker yolu bekleyen eşler de yaptıkları dokumalarda kullandıkları apolete benzeyen bu motife “çavuş deseni” adını vermişlerdir.

*Fotoğraf 14. Feretiko Dokuma Peşkir ve Detayları
(Rize-Güneysu ilçesi, Fatma Kapıcıoğlu)*

3. Ehram Dokuma

Doğu Karadeniz Bölgesi'nde bulunan yerleşim yerlerinden biri de Bayburt'tur. Bayburt'ta yapılan yöresel kumaşların en önemlisi “ehram” (ihram) dokumasıdır. Arapça bir kelime olan ihram, mahremiyeti gizleyen örtü anlamına gelmektedir (Öztürk, 2016: 60). Ehram, ince eğrilmiş doğal renkli koyun yününden yapılan, genellikle 1 / 1 bez ayağı örgüyle dokunmuş, düz yüzeyle mekikli dokumanın iki kanadının birleştirilmesiyle elde edilen kadın dış giysisinin adıdır. Eski bir Türk geleneği olan ehramın tarihi çok öncelere dayanmaktadır (Yaşaroğlu, 2016: 167). Ancak bu dokumanın ne zaman Anadolu'ya geldiği bilinmemektedir. Batılı giyim tarihçilerine göre, M.Ö. 600 yıllarında insanlar vücutlarını saracak şekilde, dikdörtgen biçiminde yünden dokunmuş ve peplos denilen bir örtü ile sarmaktaydılar. Anadolu'da Erzurum, Bayburt, Artvin başta olmak üzere bazı yerlerde kullanılan ehramın M.Ö. 600 yıllarında Yunanlıların kullandığı “Peplos” ve Himation ile M.S. I. yüzyılda Romalı kadınlar tarafından giyilen “Stola” ile aynı olduğu ifade edilmiştir (Özger, 2007: 287). Evliya Çelebi XVII. yüzyıl ilk yarısında Bayburt'u ziyaret etmiş olup, şehirdeki boyahanelerde boyanan yünlerden kilim ve seccadelerin Avrupa'ya kadar gönderildiğinden bahsetmektedir (Yaşaroğlu, 2016: 167). Kadınların da örtünmek amacıyla yünden çeşitli renk ve motiflerle dokunmuş ehram diye adlandırılan bir el sanatından söz etmektedir (Yaşaroğlu, 2016: 167). Malzemesi, dokuma tekniği ve

motifleriyle Bayburt'un yöresel özelliklerini barındıran ehram, peştamaldan sonra en çok kullanılan, en eski ve dikişsiz giysilerden biridir. Osmanlılar döneminde car, çarşaf ve feracenin yanı sıra kadın dış giyiminde kullanılan bir örtüdür (Başaran, 2014: 152). Avrupa'da yaşanan sanayileşme ile birlikte sanayi kumaşlarının yayılmasının bir sonucu olarak tezgâhlarda üretilen dokumalara rağbet azalmış, 1850'li yıllardan sonra bu durumdan Bayburt'ta şal tezgâhlarında yapılan çuha dokumaları da etkilenmiştir. Çuha dokumalar sadece erkek giyiminde kullanılırken, daha sonra yeni bir ürüne dönüştürülerek kadınlar için örtü olarak varlığını sürdürmüştür ve böylece ehram dokumalar ortaya çıkmıştır (Emir, 2005: 36).

Temettuat defterlerindeki kayıtlardan XIX. yüzyılın ortalarında da kadınların ehramı kullandıkları anlaşılmaktadır. Bu dokuma ihram dokuma tezgâhlarında mekik atılarak dokunduğundan dolayı mekikli dokumalar grubuna girmekte ve günümüzde de varlığını sürdürmektedir (Özger, 2007: 287).

Ehramın en önemli malzemesi dokumada kullanılacak yün ipliğidir. Koyunlardan kırkılan yünler "tokaçla" (sopa) dövülüp yıkanarak kirlerinden arındırıldıktan sonra biraz nemli kalacak biçimde güneşte kurutulmaktadır. Yünler nemli haldeyken genellikle fındık ağacının dalından yapılmış, oklavadan daha kalın ve 1,5-2 m uzunluğunda "yün çubuğu" adı verilen sopayla dövülmekte ve bu işleme "yünün çırpılması" denilmektedir. Yün dövülerek açıldıktan sonra elle birbirinden ayrılarak (didilerek) liflerin birbirinden daha iyi ayrılması sağlanmaktadır (Fotoğraf 15).

*Fotoğraf 15. Yünün Yıkanması ve Tokaçla Dövülmesi
(Bayburt Halk Eğitim Merkezi Ehram Ustası Hamiyet Korkmaz)*

Yün ditme işlemi tamamlanınca bir sonraki aşama yünün tarakla taranmasıdır. Yün tarağında 10-15 cm uzunluğunda, her sırada 25-40 olmak üzere iki sıra, toplam 50-80 adet metal diş ve bu dişlerin tutturulduğu ahşap bölüm bulunmaktadır. Tarama yapılırken yün tarağının dişlerinin bulunduğu bölüm sağ diz üzerine, diğer taraf ise sol dizin altına getirilecek biçimde yerleştirilir. Ele alınan bir miktar yün tarağın dişlerinden iki elle sertçe iki tarafa çekilir ve işlem yün lifleri birbirine paralel olacak biçime gelinceye kadar tekrarlanır. İki elde bulunan taranmış yünden bir “sümek” yapılmaktadır. Sümek (sümeç), taranmış yünün eğrilmek üzere bir ele sarılan büyüklükteki haline denir. Taranmış ve sümek haline getirilmiş yün artık eğrilmeye hazır hale gelmiştir. Sol ele sarılan sümekten küçük bir parça yün, “teşinin” (iğ) başındaki “gere” tutturularak elle sıvanıp inceltilirken, diğer taraftan teşi dize sürülerek döndürülmekte ve büküm işlemi bu şekilde gerçekleştirilmektedir (Fotoğraf 16).

4. Sonuç

Doğu Karadeniz bölgesinde yer alan Rize ve Bayburt'ta geleneksel yöntemlerle geçmişten günümüze dokunarak gelen feretiko (Rize bezi) ve ehram, 1 / 1 bezayağı tekniğiyle üretilmiş iki bez dokumadır. Bu dokumalar aynı dokuma tekniğiyle yapılmasına rağmen kullanılan malzeme, tezgâh, motif bakımından farklılık göstermektedir. Bölgenin iklimi, coğrafi şartları, dokumada kullanılan malzemenin yeterli miktarda bulunurluğu, yöre insanının kültürel yaşamı dokumacılığı etkileyen unsurları oluşturmaktadır. Bu açıdan değerlendirecek olursak, Rize ve çevresi genellikle nemli ve sıcak bir iklimime sahip olduğundan, kenevir bitkisinin yetiştirilmesine daha elverişli ve dolayısıyla kenevir ve bunun yanı sıra pamuklu dokumaların günlük yaşamda kullanıldığı bir bölgedir. Oysa Bayburt'ta karasal iklim daha hâkim ve hayvancılık ön plandadır. Bu nedenle yünlü dokumalar hem yaşam alanlarında hem de giyimde daha fazla kullanılmaktadır. Ehramın dış giysisi olarak kullanılmasında yöre insanının yaşam kültürü de etkili olmaktadır.

Dokumalarda kullanılan kenevir ile yün ipliğinin elde edilmesinde ve bükülmesinde çeşitli farklılıklar bulunmaktadır. Kenevir ipliğinin elde edilmesi oldukça zor ve zahmetli olup, bu aşamada kullanılan aletler de yün ipliğinin elde edilmesinde yararlanılan aletlerle farklılık göstermektedir. Kenevir lifinin iplik haline getirilmesinde iğ, rokopidi ve yardımcı malzemeler kullanılmaktadır. Yünden iplik yapılırken taranan ve sümek biçimine getirilen lifler iğ veya Bayburt'ta teşi adı verilen aletle bükülerek elde edilmektedir.

Feretiko ve ehramda kullanılan tezgâhların dokuma sistemi hemen hemen aynı olmakla birlikte feretiko dokumada kamçılı yüksek tezgâh, ehram dokumada ise yüksek tezgâh kullanılmaktadır. Kamçılı tezgâhta ağızlık ayakçalarla açılıp, atkı ipliği kamçı ile atılırken diğerinde atkı ipliği mekik yardımıyla elle atılmakta ve dokuma gerçekleştirilmektedir.

Her iki dokumada da kullanılacak motifler, dokuma esnasında tezgâh üzerinde yerleştirilmektedir. Feretikoda motiflerde ipek ve pamuk kullanılırken, ehramda pamuk ipliğiyle yapılmaktadır. Bu dokumalarda yöresel isimlerin verildiği motifler bulunmaktadır. Örneğin feretiko dokumada lokum motifi, çavuş deseni gibi isimler, ehramda ise Bayburt gordası, elma şelege, aynalı kutu vb. motif isimlerinin kullanıldığı görülmektedir.

Çalışmaya konu olan her iki bez dokumanın sanayileşme ve günün ihtiyaçlarına bağlı olarak bugünkü üretimi gittikçe azalmaktadır. Günümüzde yapılan projeler kapsamında bu dokumaların yaşatılabilmesi için farklı kullanım alanlarında değerlendirilmesi sağlanmıştır. Feretiko (Rize bezi) dokumalar geçmişte iç çamaşırı, peşkir (havlu), gömlek yapımında kullanılırken günümüzde daha çok çeyiz eşyası, masa ve sehpa örtüsü, şal, fular, gömlek vb., eham dokuma ise kadın dış giysisi iken şimdi elbise, ceket, paço, yelek, şal, fular, yatak örtüsü, perde olarak kullanılmakta, çanta ve cüzdan süslemelerinde görülmektedir.

Fotoğraf 16. Yün Tarağı, Sümek (Sümeç), Yünün Teşi (İğ) İle Eğrilmesi (Sevilay Uzunhan (Harmanözü Mahallesi) ve Elde Edilen İplikler (Sevim Ataner Dokuma Atölyesi ve Halk Eğitim Merkezi)

Hazırlanan bütün sümekler teşiyle eğrilerek iplik haline getirilmekte ve elde edilen iplikler teşiden kelepçeye aktararak kelep yapılmaktadır. Sarma işlemi elle döndürülerek gerçekleştirilir. Kelep haline getirilen iplikler çiriş otundan hazırlanmış bir bulamaca batırılarak ipliklerin sağlamlaşması ve dokuma sırasında kopmaması sağlanmaktadır. Bu işlemden sonra kelepler açılarak çözgünün hazırlanması için masuralara sarılmaktadır. Eham ipliklerini açmak için orta ve küçük “nazik (nezük)”, felemenk (ehramın kenarında kullanılan renkli iplik) sarmada büyük nezük kullanılmaktadır. Eğrilene yünün masuralara sarılmasında ise çıkırıktan faydalanılmaktadır (Fotoğraf 17).

Fotoğraf 17. Nezük, Kelepçe ve Çıkırık (Çıyrık) Sevim Ataner Dokuma Atölyesi

Hazırlanan çözü masuraları “uzatma çağına” geçirilmektedir. Bu alet, çözü aparatının etrafında bir baştan diğer başa kadar gidip gelerek çözülerin çapraz bir şekilde hazırlanmasında kullanılmaktadır. Uzatma kazığı ise çözüünün çözümesi işleminde kullanılan ve üç adet olan bir alet olup, bunlardan biri üçlü diğerleri ikilidir (Fotoğraf 18). Uzatma kazığında hazırlanan çözü aparat üzerinde kuruması için bekletildikten sonra tezgâh üzerine aktarılarak düzen alması için gerekli işlemler yapıp dokuma işlemine geçilmektedir.

Fotoğraf 18. Uzatma Çağı ve Uzatma Kazığında Çözüünün Çözümesi (Sevim Ataner)

Eham dokumada “mekikli dokuma tezgâhı” da denilen “yüksek tezgâh” kullanılmakta ve atkı ipliği, mekik yardımıyla çözüler arasında açılan ağızlıktan geçirilmektedir (Fotoğraf 19). Bu tezgâhta tüfe (tefe), gücü, tarak, mitit (cımbal), pedal, eşek, selman, selman demiri, sabitleme demiri, kuş, oturak, dağ, dehdün, gibi yardımcıları bulunmaktadır.

*Fotoğraf 19. Ehram Dokumada Kullanılan Yüksek Tezgâh
(Bayburt-Demirözü İlçesi Beşpınar Beldesi, Kenan Yavuz Kültür Evi)*

“Tüfe (tefe)”, atkı ipliklerinin sıkıştırılmasını sağlamaktadır. Çözümlerin arasından mekikle geçirilen atkı ipliğinin dokumayı oluşturması için dokuyucu tüfeyi kendine doğru sertçe çekerek ipliği oturtmaktadır (Fotoğraf 20). Dokumada kullanılan “gücü”, çözümlerinin düzenli durmasına yardım etmektedir (Fotoğraf 21). Kumaş dokuma tezgâhında iki adet olan gücü, yukarıdan iplerle kuşlara, aşağıdan ise ayakçalara bağlanmaktadır.

*Fotoğraf 20-21. Tüfe / Gücü
(Bayburt Halk Eğitim Merkezi)*

“Taraklar”, yaklaşık 12 cm yüksekliğinde, 1 m uzunluğunda ve içinde kamıştan dişleri bulunan bir alettir. Ehram dokumada, 9,5-10,5-11,5-12,5-13,5-15,5 çileye kadar kaliteye sahip taraklar kullanılmakta olup, en yaygın kullanılanı ise 13,5 çile olanıdır. Bir ehramın kalitesini ifade etmek için tarak sayısı kullanılmaktadır.

Tezgâhta kumaş dokunma sırasında dokumanın eninin hep aynı kalması için iki tarafında kumaşın kenarlarına geçirilmesini sağlayan, birer başında dörder çivinin bulunduğu ahşaptan iki adet yapılmış ve “mitit (cımbal)” adı verilen alet kullanılmaktadır. Bu iki çubuğun ortalarında deri veya metal bir kemer bulunmakta ve çubukların düzgün durmasını sağlamaktadır. Üzerinde bulunan küçük delikler vasıtasıyla istenilen gerginliğe

getirilip kürdan veya ucu eğri bir metalle sabitlenerek kumaşın hep aynı ende olmasını sağlamaktadır (Fotoğraf 22). Tezgâhta bulunan “pedal (ayakçalık)”, iki adet olup, dokumada kullanılan çözgü çiftlerinin alt üst olmasını sağlayarak mekiğin atılması için ağızlık açmaya yardım etmektedir (Fotoğraf 23). İki adet olan ve “eşek” adı verilen pedallara bağlı ahşap parçalar ise dokuyucunun ayağını bastığı aletlerdir. Tezgâhtaki çözgülerin hareketi bu parçalara basılmak suretiyle sağlanmaktadır (Fotoğraf 24).

Fotoğraf 22. Mitit (Cımbal) (Bayburt Üniversitesi Baberti Külliyesi Dokuma Atölyesi)

Fotoğraf 23-24 Pedal (Ayakçalık) / Eşek
(Bayburt Halk Eğitim Merkezi)

Tezgâha aktarılan çözgünün bir ucu selman üzerinde bulunan “selman demirine” bağlanmaktadır. Dokunan ehram belli bir uzunluğa geldiğinde “selman” adı verilen kumaş levendine sarılıp dokumaya devam edilmektedir (Fotoğraf 25).

Fotoğraf 25. Selman (Kumaş levendi) (Bayburt Öğretmenevi Şark Köşesi)

Selmana sarılan kumaşın sıkıştırılmasını ve sabit durmasını sağlamak için selmanın sağ tarafında bulunan yuvasına takılan ve boyu yaklaşık 35 cm olan sabitleme demiri (el demiri) kullanılmaktadır (Fotoğraf 26). Tezgâhta bulunan aletlerden biri de kuş adı verilen mekanizmadır. Bir tezgâhta iki adet olup, ortalarında makaraya benzeyen bir düzeneğe sahiptir. Makaraların ortasındaki hareketli bir iplikle gücülere bağlanmakta ve gücülerin aşağı yukarı hareket etmesini sağlayarak ara açılmasını sağlamaktadır (Fotoğraf 27).

*Fotoğraf 26-27. Sabitleme demiri / Kuş
(Bayburt Üniversitesi Baberti Külliyesi Dokuma Atölyesi)*

Tezgâhta çözgünün düzenli ve gergin biçimde durmasını sağlayan bir diğer alet ise dağ (selman-kumaş köprüsü) denilen elemanlardır. Bu tezgâhlarda dört adet dağ bulunmaktadır. Dehdünlerle aynı uzunlukta olan dağ, çözgünün dokunacağı yere düzgün biçimde gitmesini sağlamaktadır. Dehdün ise alt, orta ve üst olmak üzere üç adet yuvarlak biçimli, ahşaptan yapılmış olup, çözgü ipliklerinin düzgün durmasını sağlayan leventlere denilmektedir. Tahsil değneği ve tahsil ipi de çözgü düzenine yardım eden diğer yardımcı elemanlardır. Urubat ise çözgü çaprazını belirlemektedir (Fotoğraf 28).

Fotoğraf 28. Tahsil Değneği, Tahsil İpi ve Urubat (Bayburt Halk Eğitim Merkezi)

Bayburt'ta yapılan araştırma sonucunda tespit edilen ehram dokumaların bölgeye ait özellikleri bünyesinde taşıdığı gözlemlenmiştir. Bu dokumalardan biri olan ve XX. yüzyıla ait 200x225 cm ebatlarındaki ehram, doğal renkli yünden dokunmuştur (Fotoğraf 29). Bu ehramda kullanılan renk çok az bulunmakta, 50 kg yünden ancak 2 kg elde edilebilmektedir. Dokumanın bir kanadında ende 6, boyda ise 14 adet elma şeleği motifi kullanılmıştır. Elma şeleği, ehram dokumalarda dökülmesi en zor olan, ancak en çok tercih edilen motiftir. Bayburt'un özelliklerini taşıyan bu dokumanın alt ve üst kenarında, yani saçak üstü nakışlarında Bayburt gordası motifi, yan kenarlarında ise mercimekli zincir görülmektedir. Bayburt gordası motifi ile felemenk arasında kalan bölümde 9 adet hanımgöbeği motifi sıralanmıştır (Emir, 2005: 107).

Bir ehramın kenar felemenklerinin yaklaşık dört parmak ilerisinden motifler dökülmeye başlanır ve ölçüde kullanılan alette genellikle dört parmak uzunluğunda bir çitadan oluşmaktadır. Bir ehramın eni tarak enine göre 80-100 cm arasında değişmektedir (Emir, 2005: 112).

Fotoğraf 29. Ehram ve Detaylar (Sevim Ataner Dokuma Atölyesi)

Bayburt ili merkez köylerinden Harmanözü Mahallesi'nde tespit edilen XX. yüzyıla ait olan Zümriye Aslan'ın kullandığı, çözü ve atkısı yünden üretilen kahverengi ehram, iki kanat halinde dokunup birleştirilmiştir (Fotoğraf 30). 200x225 cm boyutlarındaki dokumanın zemininde “ceviz kanadı” motifi diyagonal biçimde yerleştirilmiş, ehramın uzun kenarında “aynalı kutu”, eninde ise “gorda” motifi bordür

olarak kullanılmıştır. Zemin desenlerinde koyu mavi, aynalı kutu motifinin bulunduğu bordürün iki kenarı ise açık mavi renkli pamuk ipliğiyle yapılmış olup, aynı renk ehramın kenar dokumasında da yer almaktadır. Gorda motifinde de açık ve koyu mavi kullanıldığı görülmektedir.

İki kanadın birbirine eklenmesi özensiz olup her iki parçanın bordür deseni birbirine denk getirilememiştir. Bu ehramda saçaklar daha ince ve düzenli takılmış ve dikişle sağlamlaştırılmıştır.

Fotoğraf 30. Ehram ve Detaylar (Zümriye Aslan, Bayburt Harmanözü Mahallesi)

Kaynaklar

- Başaran, Fatma Nur, “Bayburt Yöresinde Geleneksel “Ehram Dokumacılığı” Üretim Teknikleri, Motif ve Kompozisyon Özellikleri”, *Milli Folklor*, Ankara 2014, 26(104), 151-166.
- Emir, Dursun Ali, *Bayburt'ta Ehram*, Aksiseda Matbaacılık Reklamcılık Turizm San. Ltd. Şti., İstanbul 2005.
- Ercilasun, Ahmet Bican, Akkoyunlu, Ziyat, *Kaşgarlı Mahmud Divanı Lügati't-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)* (3. Baskı), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2018, 329-889.
- Hut, Davut, “Doğu Karadeniz’de Geleneksel Dokumacılık: Rize Keten Bezi (Feretiko) ve Sosyo-Ekonomik Etkileri”, *Türk Kültür İncelemeleri Dergisi* 24, İstanbul 2011, 24.
- Özger, Yunus, *XIX. Yüzyılda Bayburt (1830-1900)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 2007.
- Öztürk, İsmail, “Yöresel Bez Dokumaların Değişime Uğraması, İşlev Değiştirmesi, Kaybolması”, *7th International Istanbul Textile Conference on Fabrics Touching Anatolia* (Bezce 2016), İstanbul 2016, 57-61.
- Rize El Sanatları*, Rize Halk Eğitim Merkez Müdürlüğü Yayınları (2. Baskı), Rize 2004.
- Yağan, Şahin Yüksel, *Türk El Dokumacılığı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1978.
- Yaşaroğlu, Hatice, “Ehramın Dili”, *7th International Istanbul Textile Conference on Fabrics Touching Anatolia* (Bezce 2016), İstanbul 2016, 167-181.
- Yılmaz, Sezin, Kaya Durmaz, Leyla, “Feretiko’nun Giysi Tasarımlarıyla Canlanması”, *Akdeniz Sanat Dergisi*, Antalya 2013, 6 (12), 185-197.

Kaynak Kişiler

- Emine Altun (55), Rize İli Güneysu Halk Eğitim Merkezi-Feretiko (Rize Bezi) Dokuma (23.07.2018)
- Yücel Bayraktar (50), Rize İli Talip Kahraman El Sanatları Merkezi-Feretiko (Rize Bezi) Dokuma (19.07.2018)
- Sevilay Uzunhan (46), Bayburt İli Harmanözü Köyü- Küçük halı parçaları, iplik eğirme işlemi ve teşi (23.04. 2019)
- Zümriye Aslan, Bayburt İli Harmanözü Köyü-Ehram Dokuma, Kıl Çuval, Kilim Yastık, Çul (23.04. 2019)
- Sevim Ataner (51), Bayburt İli Merkez- Kültür Bakanlığı Sanatkârı-Ehram Dokuma Ustası (24.04.2019)

